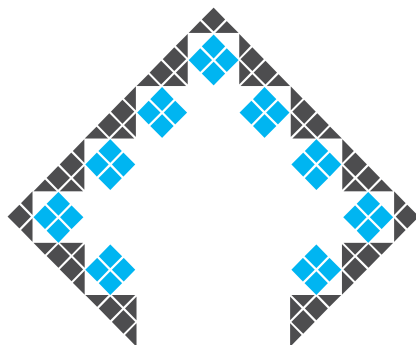

نقش پرونده شخصیت در فرآیند دادرسی عادلانه و اصدار رأی منصفانه در سزادهی و اصلاح مجرم

عبدالکریم کارمزدی، کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، وکیل دادگستری و مدرس دانشگاه

چکیده

از اوایل قرن بیستم، به‌منظور اتخاذ واکنش متناسب با شخصیت مجرم در راستای وصول به اهداف اصلاح و درمان بزهکار و برنامه‌ریزی کارآمد جهت پیشگیری از تکرار جرم، ضرورت تشکیل پرونده شخصیت، در کنار پرونده کیفری احساس گردید. هدف این پژوهش، بررسی لزوم تشکیل پرونده شخصیت بزهکار در اجرای اصل تفرید مجازات‌ها با در نظر گرفتن شناخت ابعاد مختلف این پرونده از لحاظ زیستی، روانی و اجتماعی در نظام حقوقی و قضایی ایران می‌باشد. در این خصوص، قوانین و مقررات مورد کنکاش و کاوش قرار می‌گیرد.

تشکیل پرونده شخصیت متهم از ابداعات قانون آیین دادرسی کیفری جدید است. در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ صراحتاً تشکیل پرونده شخصیت نسبت به بزرگسالان و اطفال پیش‌بینی گردیده است. قانون‌گذار، دستور تشکیل پرونده شخصیت توسط بازپرس را در برخی جرایم، نظیر جرایمی که متهم آنها، اطفال و نوجوانان بوده یا مجازات آنها مجازات سالب حیات یا قطع عضو مقرر شده، الزامی دانسته است. این پرونده، متمایز از پرونده مجرمانه متهم می‌باشد. در راستای این تغییرات در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز برخی سازوکارها مانند مجازات‌های جایگزین حبس، آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات، تعویق صدور حکم، معافیت از کیفر، لحاظ گردید. انتخاب و اعمال هر یک از اینها، مستلزم تطبیق واکنشی متناسب با شخصیت بزهکار می‌باشد و بدون تشکیل پرونده شخصیت، کاربرد مفیدی ندارد.

در حقوق کیفری ایران، در برخی قوانین از جمله مواد ۱۸، ۳۷، ۳۸، ۴۳، ۶۰، ۶۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و مواد ۲۰۳، ۲۷۹ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و مواد ۲۷ و ۶۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴ در مرحله اجرای مجازات حبس، صراحتاً به تشکیل پرونده شخصیت اشاره شده است. نتایج حاصل از این تحقیق، حاکی از آن است که تشکیل پرونده شخصیت و شناسایی شخصیت افراد بزهکار، تأثیر بسزایی در فردی کردن کیفر، شناخت علل جرم‌زا و جامعه‌پذیری مجرم پس از تحمل مجازات دارد، لذا شایسته است تشکیل پرونده شخصیت، برای تمام جرایم تعمیم داده شود و تکلیف گردد؛ زیرا این امر کمک شایانی به پیشگیری از تکرار جرم و باز اجتماعی نمودن بزهکاران می‌نماید.

واژگان کلیدی: پرونده شخصیت، بازپروری، بازسازی اجتماعی، اصلاح مجرم، تفرید مجازات‌ها

درآمد

از بدو تشکیل جوامع انسانی، همواره عکس‌العمل‌های متفاوتی در مقابل پدیده مجرمانه اعمال شده است. در گذشته در تعیین میزان کیفر، توجهی به شخصیت مجرم نمی‌شد و صرفاً جرم و تبعاتش مورد توجه قرار می‌گرفت. با ظهور مکتب اثباتی، شخصیت مجرم، توجه همگان را به خود معطوف نمود. تحقق عدالت کیفری نه تنها با لحاظ عمل مجرمانه، بلکه همراه با توجه به شخصیت بزهکار و شناخت شرایطی که منجر به ارتکاب جرم می‌شد، مدنظر قرار گرفت.

راجع به جبر و اختیار در بزهکاری، از قدیم‌الایام اختلاف نظر وجود داشته است. عده‌ای قائل به اختیار تام بوده‌اند؛ گروهی معتقد به جبر تام بوده‌اند و گروه سوم، ضمن رد هر دو نظریه قبل، قائل به نقش مهم بزهکار در فرآیند کیفری هستند. طرفداران نظریه اخیر، ضمن تأکید بر بررسی شخصیت مجرم، تشکیل پرونده‌ای در کنار پرونده قضایی به نام «پرونده شناسایی شخصیت» را ضروری می‌دانند. از جمله مباحث مهم و جالب که در تعیین مجازات‌های تعزیری سهم بسزایی دارد، شناسایی موضوع شخصیت مرتکب بزه است. این موضوع از آنجا دارای اهمیت می‌باشد که پس از بررسی و شناسایی شخصیت و جستجو در این حیطه می‌توان رفتارهای فرد را توصیف و تبیین کرد و سپس به وی کمک نمود.

محکوم کردن مرتکب بدون در نظر گرفتن و شناسایی شخصیت او با هیچ منطقی سازگار نیست و مقام قضایی نباید صرفاً به جرم ارتكابی توجه نماید و عوامل روانی، جسمانی و اجتماعی مؤثر در ارتکاب بزه را نادیده بگیرد. او باید به عللی که از یک انسان عادی، فردی بزهکار ساخته است پی ببرد و به همه آن عوامل معرفت کامل

حاصل کند. در غیر این صورت تصمیمی که اتخاذ خواهد کرد نه تنها بر مبنای عدالت نمی‌باشد بلکه ممکن است عین ظلم باشد.

تشکیل پرونده «شخصیت متهم» در ایران رسماً از سال ۱۳۹۲ وفق قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی، مطرح و در برخی از جرایم مهم، الزامی گردید. این پرونده، متأثر از دیدگاه‌های جرم‌شناختی، به قلمرو آیین دادرسی کیفری ایران وارد شده است و هدف آن، شناخت بیشتر متهم، وضعیت روانی، اجتماعی و در کل، سوابق زندگی او و تأثیر آنها در جرم ارتكابی می‌باشد.

جرایمی که تشکیل این پرونده در آنها الزامی است؛ همچنین نحوه تشکیل آن و موارد مندرج در نمونه پرونده شخصی متهم، در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲^(۱) پیش‌بینی شده است. در راستای تأکید این مهم، ریاست محترم وقت قوه قضاییه در مورخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۶ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم» (مشمول بر ۲۴ ماده و ۱۰ تبصره) را ابلاغ نمود.

به‌رغم تلاش قانون‌گذار برای استفاده از این نهاد جدید و تأکید بر ضرورت تشکیل پرونده شخصیت، متأسفانه در عمل، بین تئوری تا عمل شکاف وجود دارد و در بومی کردن آن، دستگاه عدالت کیفری با چالش‌های جدی مواجه می‌باشد که برخی از آنها به شرح ذیل است:

آیا در کشور، تمهیدات لازم در این خصوص به کمک قضات برای اصدار رأی منصفانه و متناسب آمده است؟

آیا قضات کشور هنگام صدور حکم، پرونده شخصیت متهم را هم در اختیار دارند؟

آیا تشکیل پرونده شخصیت متهم، موجبی برای رعایت اصل تفرید مجازات و مساعدت به متهم می‌باشد؟

آیا تشکیل پرونده شخصیت متهم، به عدالت بیشتر در رأی دادگاه، کمک می‌کند؟
آیا فردی سازی پرونده با تشکیل پرونده شخصیت، رازگشایی از زندگی شخصی متهمان می‌باشد؟

آیا پرونده شخصیت متهم، راه‌گرای مجرم از کیفر است و یا راهی برای مجازات درست او؟

آیا بستر جامعه پذیرای اجرای عدالت با استفاده از پرونده شخصیت است؟

آیا تشکیل پرونده شخصیت متهم، کمکی به جامعه می‌کند؟

آیا تشکیل پرونده شخصیت متهم، تأثیری در پیشگیری یا کاهش نرخ و تکرار بزه در جامعه دارد؟

در مقاله حاضر، قصد داریم که پس از توضیحاتی پیرامون پرونده شخصیت متهم، قواعد تشکیل آن مطابق قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، جرایمی که تشکیل پرونده شخصیت در آنها الزامی است و سایر مطالب مرتبط، تبیین و در نهایت به پرسش‌های مذکور نیز در حد بضاعت اندک علمی، پاسخ داده شود.

۱- تعریف شخصیت

نظر به اهمیت شناخت ابعاد شخصیتی و وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی متهمان، به‌ویژه اطفال و نوجوانان و کاربرد اطلاعات شخصیتی آنان در فرآیند رسیدگی قضایی اعم از تحقیقات مقدماتی، دادرسی، صدور و اجرای حکم و تأثیر آن بر اتخاذ تصمیمات قضایی و اجرای عدالت کیفری، تشکیل پرونده «شخصیت متهم» ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. شخصیت، مجموعه‌ای از ویژگی‌های ظاهری و غیر ظاهری رفتار یک فرد است که ثبات و جلوه بیشتری دارد و تا حدی قابل پیش‌بینی است. در ذیل به تعریف لغوی، اصطلاحی و عمومی «شخصیت» خواهیم پرداخت.

می‌توان گفت: شخصیت در اصطلاح عامه معانی گوناگونی دارد که در ذیل به چند مورد اشاره می‌گردد:

شخصیت عبارت از هیبت و جریزه است. از این رو کسی که می‌تواند نظر و اراده خود را به گروهی از افراد تحمیل کند؛ آدمی با شخصیت به شمار می‌رود (ابراهیمی، ۱۳۸۹: ۳۵).

شخصیت به‌طور کلی، هر نوع صفت اخلاقی برجسته است؛ مانند شجاعت اخلاقی، قوت اراده، مناعت طبع و... که سبب امتیاز فرد می‌گردد تا آنجا که او را به واسطه آن صفت می‌شناسند و به خاطر آن صفت می‌ستایند (ابراهیمی، پیشین: ۳۶).

۲- تعریف «پرونده شخصیت متهم» و محتویات آن

«پرونده شخصیت متهم» متأثر از دیدگاه‌های جرم‌شناختی، به قلمرو آیین دادرسی کیفری ایران، وارد شده است و یکی از نوآوری‌های قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۳۹۲ است. با توجه به مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری و نظر به اهمیت شناخت ابعاد شخصیتی و وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی متهمان، به‌ویژه اطفال و نوجوانان و کاربرد اطلاعات شخصیتی آنان در فرآیند رسیدگی قضایی، اعم از تحقیقات مقدماتی، دادرسی، صدور و اجرای حکم و تأثیر آن بر تصمیمات قضایی و اجرای عدالت کیفری، دستورالعمل تشکیل «پرونده شخصیت متهم» تنظیم و ابلاغ شده است. اطلاعات مندرج در این پرونده، در خصوص وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم و نیز وضعیت پزشکی و روان‌پزشکی او است (خالقی، ۱۳۹۳، شماره فیش در پژوهش‌کنده حقوق و قانون ایران: ۴۶۹۲۴۲۸). «پرونده شخصیت متهم» پرونده‌ای جدا از پرونده مربوط به رفتار مجرمانه فرد و در واقع

تعریف عمومی «شخصیت» (معنای عام شخصیت): واژه شخصیت، واژه‌ای است که هر یک از ما روزانه بارها آن را بر زبان می‌آوریم؛ بدون آنکه مفهوم علمی خاصی را اراده کنیم. به‌طور ساده وقتی ما درباره شخصیت فردی صحبت می‌کنیم، منظورمان مجموعه خصوصیت‌ها و نحوه رفتار ظاهری فرد است که او را از سایر افراد متمایز می‌کند.

تشکیل پرونده «شخصیت متهم» در ایران رسماً از سال ۱۳۹۲ وفق قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی، مطرح و در برخی از جرایم مهم، الزامی گردید. این پرونده، متأثر از دیدگاه‌های جرم‌شناختی، به قلمرو آیین دادرسی کیفری ایران وارد شده است و هدف آن، شناخت بیشتر متهم، وضعیت روانی، اجتماعی و در کل، سوابق زندگی او و تأثیر آنها در جرم ارتكابی می‌باشد.

ریشه اصلی شخصیت، از واژه لاتین «Persona» به معنی ماسک یا نقاب است که در قدیم بازیگر تئاتر به چهره خود می‌زد و آن را تا آخر نمایش نگه می‌داشت. همان‌گونه که بازیگر در تمام مدت روی صحنه، ماسک به‌صورت دارد و هویت واقعی خود را از دید تماشاچیان پنهان می‌کند، انسان نیز در صحنه زندگی ماسکی به صورت می‌کشد و چهره واقعی خود را می‌پوشاند (طریقتی، ۱۳۸۲: ۳۹؛ الطافی، ۱۳۸۳: ۱۲۳). چنان‌که آقای ابراهیم ابراهیمی در کتاب خود بیان داشته

تعریف لغوی واژه «شخصیت»: شخصیت کلمه عربی و به معنای شرافت و رفعت و بزرگواری و مرتبه و درجه است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵).

تعریف اصطلاحی «شخصیت»: در اصطلاح روانشناسی، شخصیت یا منش عبارت است از مجموع احساسات، عواطف و افکار فرد. می‌توان گفت؛ برای شخصیت یا منش هر فرد دو رکن می‌باشد: یکی وحدت و دیگری هویت. وحدت هر کس از این جهت است که نفسانیتش، سلسله واحدی را تشکیل می‌دهد و او می‌تواند چندین معنی را با یک عمل ذهنی با هم مقایسه کند. هویت از این‌روست که وحدت مزبور در طول زمان محفوظ می‌ماند. شخص همواره احساس می‌کند که همان است که روز پیش یا سال پیش بوده است یا روز یا سال بعد خواهد بود و آگاه بر اینکه از لحاظ وجودی و اخلاقی از دیگر هم‌نوعان متمایز می‌باشد؛ همان‌گونه که از جهت خصوصیات جسمانی با آنها فرق دارد. پاره‌ای از احساسات، اراده، تخیل و حافظه از جمله مواردی می‌باشند که شخصیت را تشکیل می‌دهند (سیاسی، ۱۳۷۶: ۴۸۴). شخصیت از لحاظ حقوقی و اخلاقی ترکیبی است که اجزای سازنده آن بر یکدیگر بسیار مؤثرند و غرض از سیستم‌های روانی، همه عادات، نگرش‌ها، ارزش‌ها، عقاید، حالات عاطفی، احساس‌ها و محرک‌هایی است که دارای ماهیت روانی ولی اساس عصبی، غددی یا فیزیکی هستند. این سیستم‌ها به‌هیچ‌وجه حالت توارث ندارند؛ مگر اینکه بر شالوده خصوصیت‌های ارثی بنا شوند و یادگیری در آنها نقش بسیار مؤثری را بازی می‌کند؛ از همین رو نظر به اینکه این سیستم‌ها محصول یادگیری هستند؛ دیگر عقیده سنتی مبنی بر ارثی بودن صفت‌های شخصیتی، مورد قبول روانشناسان به‌طور مطلق نیست (ابراهیمی، ۱۳۸۹: ۳۴).

حاوی اطلاعاتی از شخصیت مرتکب این رفتار و هدف از آن اتخاذ تدابیر کیفری یا تأمینی متناسب با شخصیت مرتکب است؛ ضمناً رعایت اصل فردی کردن مجازات‌ها در صورت وجود پرونده شخصیت متهم، راحت‌تر صورت می‌پذیرد (خالقی، پیشین، شماره فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران ۶۲۷۸۳۵۶)؛ لذا این پرونده، به‌صورت مجزا از پرونده عمل مجرمانه متهم تشکیل می‌گردد و مشتمل بر موارد زیر است:

الف - گزارش مددکار اجتماعی در خصوص وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم.

ب - گزارش پزشکی و روان‌پزشکی. به‌طور مختصر می‌توان گفت: «پرونده شخصیت متهم» پرونده‌ای است که پرونده مجرمانه متهم بوده که قانون‌گذار، تشکیل آن توسط بازپرس را در برخی جرایم الزامی می‌داند و حاوی گزارش‌های مددکار اجتماعی در خصوص وضع شخصی و خانوادگی متهم، از قبیل سوابق فردی، خانوادگی، اجتماعی، تحصیلی و وضعیت شغلی، اقتصادی، نتایج مطالعات و آزمایش‌های پزشکی، روان‌شناسی، روان‌پزشکی و پژوهش‌های اجتماعی درباره متهم یا محکوم و همچنین سوابق کیفری آنها می‌باشد که به‌منظور استفاده در اتخاذ تصمیم مناسب قضایی در کنار پرونده قضایی تشکیل می‌شود و دست‌اندرکاران عدالت کیفری با مطالعه این نتایج و به‌طور کلی اقدامات انجام یافته، سعی در تطبیق مجازات‌ها، اقدامات تأمینی و تربیتی و به‌طور کلی تصمیم‌های قضایی با شخصیت متهم یا بزهدار دارند.

جرایمی که تشکیل این پرونده در آنها الزامی است؛ همچنین نحوه تشکیل آن و موارد مندرج در نمونه پرونده شخصیت متهم، در قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است که در ادامه، به توضیح این موارد، خواهیم پرداخت.

۳- نحوه تشکیل «پرونده شخصیت متهم»

نحوه تشکیل پرونده شخصیت متهم در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، مورد پیش‌بینی قرار گرفته است.

ماده ۴ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم» اشعار می‌دارد: «پرونده شخصیت در مرحله تحقیقات مقدماتی، حسب مورد به دستور بازپرس یا دیگر مقامات قضایی که تحقیقات مقدماتی را انجام می‌دهند، تشکیل می‌شود.»

بر اساس ماده ۲۰۳ قانون مذکور، می‌توان گفت: نحوه تشکیل «پرونده شخصیت متهم» بر اساس قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، بدین‌صورت بوده که بازپرس، علاوه بر تشکیل پرونده مجرمانه، در جرایم خاصی نیز دستور تشکیل «پرونده شخصیت متهم» را به واحد مددکاری اجتماعی دادگستری می‌دهد و مددکار اجتماعی، گزارش خود که شامل اطلاعات مربوط به مشخصات فردی، وضعیت و سوابق خانوادگی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی متهم می‌باشد را در پرونده درج کرده و پس از ارجاع متهم به واحد پزشکی قانونی و روان‌پزشکی، گزارش‌های پزشکی و روان‌پزشکی متهم که شامل اطلاعات مربوط به سوابق و نتایج معاینات و بررسی‌های پزشکی و روان‌پزشکی متهم می‌باشد را نیز در پرونده می‌نویسد.

۳-۱- الزامی بودن تشکیل پرونده شخصیت در مورد برخی از جرایم

قانون‌گذار، فقط در برخی از جرایم، تشکیل پرونده شخصیت متهم را الزامی می‌داند و این جرایم را در قانون آیین دادرسی کیفری، به‌ویژه در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ این قانون، پیش‌بینی کرده است؛ مطابق دو ماده مذکور، جرایمی که تشکیل پرونده شخصیت متهم در آنها الزامی است، عبارت‌اند از:

۱- متهمان به ارتکاب جرایم دارای مجازات قانونی سلب حیات، قطع عضو و حبس ابد؛

۲- متهمان به ارتکاب جرایم تعزیری درجه چهار و بالاتر؛

۳- متهمان به ارتکاب جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان ثلث دیه کامل مجنی‌علیه یا بیش از آن.

لازم به ذکر است که در خصوص پرونده‌های مرتبط با اتهامات اطفال و نوجوانان، علاوه بر موارد مقرر شده در این ماده، تشکیل پرونده شخصیت در جرایم تعزیری درجه ۵ و ۶ نیز الزامی است (مصدق، ۱۳۹۵، شماره فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران: ۶۲۷۷۵۲۴) به این حکم در ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری تصریح شده است.

ماده ۶ دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم (بخشنامه شماره ۱۳۹۸/۶/۲۶ مورخ ۱۰۰/۸۲۹۰۲/۹۰۰۰ ریاست قوه قضاییه) نیز مقرر داشته است: «پرونده شخصیت متناسب با نوع اتهام، برای متهمان به ارتکاب جرایم دارای مجازات قانونی سلب حیات، قطع عضو و حبس ابد و یا مجازات تعزیری درجه ۱ و ۲ به‌صورت تفصیلی (به تفکیک بزرگسالان، اطفال و نوجوانان) و برای سایر متهمان به‌صورت اجمالی به شرح پرسشنامه‌های پیوست تشکیل می‌شود.»

در طول سالیان دراز شاهد هستیم که در مراجع قضایی، موضوع صدور قرار تأمین کیفری مناسب، مورد تأکید بسیار بوده و می‌باشد؛ اما متأسفانه برخی از قرارهای تأمین کیفری، متناسب با وضعیت روحی متهمان نیستند. زمانی که از متهم قرار تأمین گرفته می‌شود؛ باید احوال و وضعیت او رعایت شود. اگر برای قاضی با توجه به پرونده شخصیت محرز گردد که این فرد متواری نخواهد شد و جایگاه ثابتی دارد؛ در این شرایط قرار تأمین مناسب برایش صادر می‌کند؛ مثلاً به جای قرار بازداشت یا قرار وثیقه سنگین، قرار سبک‌تری برای متهم صادر می‌شود. البته عکس این قضیه نیز صادق است. افرادی هستند که سوابق متعدد کیفری دارند؛ بزهکار حرفه‌ای هستند و ممکن است در صورت صدور قرار وثیقه، آن را پرداخت کرده و متواری شوند؛ در این شرایط نیز پرونده شخصیت به قاضی کمک می‌کند تا درباره آنها تصمیم قضایی مناسبی بگیرد یا حتی زمانی که قضات می‌خواهند مقررات تخفیف یا تقلیل یا تشدید مجازات یا تعویق صدور حکم یا تعلیق مجازات را اعمال کنند، ضرورت دارد که از شخصیت متهم اطلاعات کامل داشته باشند. در مواردی که قاضی ملاحظه می‌کند که متهم شخصیت اجتماعی مقبولی دارد و در اینجا احساس می‌کند که اگر بخواهد مجازات را در مورد او اعمال کند، شاید نتیجه عکس داشته باشد؛ بنابراین اجرای مجازات را تعلیق می‌کند یا صدور حکم را به تعویق می‌اندازد که این مسئله خیلی مهمی در بحث حقوق متهم است. در برخی سیستم‌های حقوقی مانند آمریکا، بلغارستان، یوگسلاوی و فرانسه، لزوم تشکیل چنین پرونده‌ای به صراحت از سوی مقنن مورد تأکید قرار گرفته است و عملاً پرونده شناسایی شخصیت در کنار

در راستای حفظ حقوق متهم وجود دارد و منجر به شناخت بیشتر متهم می‌شود، تشکیل و استفاده از «پرونده شخصیت متهم در آیین دادرسی کیفری» است. قاضی در برخورد با بزهکاری، صرفاً نباید در جستجوی مصداق قانونی آن باشد، بلکه به‌مثابه یک طبیب، قبل از هر کاری بایستی درد بیمار را تشخیص داده سپس داروی مناسب و لازم را تجویز نماید و گرنه بیمار او نه‌تنها مداوا نمی‌شود بلکه امکان تشدید حالت و احیاناً نابودی وی و حتی شیوع بیماری نیز وجود خواهد داشت (ابراهیمی، ۱۳۸۹: ۲۷).

در این راستا وفق مقررات مندرج در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری و در خصوص جرایم مشخص شده در این مواد، مقام قضایی به‌منظور پی بردن به شخصیت متهم یا مرتکب، در حین انجام تحقیقات، دستور تشکیل پرونده شخصیت متهم را به واحد مددکاری اجتماعی صادر می‌نماید و در صورت عدم انجام تکلیف قانونی، مرتکب تخلف انتظامی شده است. مقام قضایی پس از بررسی پرونده شخصیت و شناخت بر ابعاد مختلف شخصیت بزهکار، می‌تواند در راستای تفرید مجازات و رسیدگی‌های کیفری، بهترین تصمیم و عادلانه‌ترین مجازات را مبنی بر اصلاح و تنبیه مرتکب اتخاذ کند و این امر، لازمه یک دادرسی کیفری عادلانه است.

در تمامی مراحل دادرسی جرایم مربوط، قضات باید با استناد به پرونده شخصیت، تصمیم‌گیری کنند؛ به‌خصوص زمانی که مطابق ماده ۲۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری قرار تأمین کیفری برای متهم صادر می‌شود و این قرار تأمین کیفری باید با وضعیت روحی، سابقه، سن و شغل و جنس و شخصیت متهم انطباق داشته باشد.

همان‌گونه که مشخص است؛ فقط در جرایم مصرح در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری، تشکیل «پرونده شخصیت متهم» الزامی است و برای سایر جرایم منع قانونی نداشته و برای مرتکبین همه جرایم تشکیل پرونده شخصیت، میسر است و می‌تواند دادرس دادگاه را در صدور آرای تأثیرگذار در اصلاح مجرم‌یاری دهد. علی‌ای حال با توجه به رویکرد جدید علم جرم‌شناسی و همچنین شرایط فعلی جامعه به نظر می‌رسد سیستم قضایی به جای پیشنهاد تصویب قوانین یا صدور بخشنامه مبنی بر کاهش مجازات به‌صورت کلی و برای همه مجرمین چه مجرمینی که مرتکب جرایم شدید شده‌اند و چه مجرمینی که جرایم سبک مرتکب شده‌اند؛ می‌بایست با تقویت سیستم فردی‌سازی مجازات و واکاوی دقیق شخصیت متهم و... سازوکاری را ایجاد نماید که برای هر مجرم، مجازاتی در نظر گرفته شود که در پایان اجرای مجازات، منجر به اصلاح وی گردد.

۲-۳- وظایف مقام قضایی در خصوص تشکیل پرونده شخصیت برای متهم

بعد از وقوع یک جرم، مهم‌ترین اقدام در فرآیند تحقیقات مقدماتی، دعوت، احضار یا جلب متهم و بازجویی از او است. در این مرحله، بازپرس بایستی تمام حقوق مربوط به متهم را رعایت کند؛ از جمله تفهیم اتهام به او و ذکر این نکته که مراقب اظهارات خود باشد. از این رو می‌توان گفت؛ از مهم‌ترین وظایف بازپرس، رعایت اصولی است که در حین بازجویی از متهم، ملزم به رعایت آن است.

دلیل اصلی این امر، برای اهمیت حفظ حقوق متهمان در زمان دادرسی کیفری، حاکمیت اصل برائت است؛ زیرا جرم متهم، هنوز اثبات نشده و تا زمان اثبات باید حقوق متهم حفظ شود. یکی از مواردی که

پرونده قضایی هر مرتکب، در برخی جرایم به صورت اجباری و در برخی اختیاری تشکیل می‌گردد (ابراهیمی، همان: ۲۸). در این راستا، ماده ۴ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم» اشعار می‌دارد: «پرونده شخصیت در مرحله تحقیقات مقدماتی، حسب مورد به دستور بازپرس یا دیگر مقامات قضایی که تحقیقات مقدماتی را انجام می‌دهند، تشکیل می‌شود».

شایان ذکر است:

۱ - «پرونده شخصیت متهم» باید حسب مورد در دادسرا پیش از صدور قرار جلب به دادرسی و در دادگاه پیش از پایان تحقیقات مقدماتی تکمیل شود. عدم تکمیل پرونده شخصیت در مواعد مذکور، مانع ادامه اقدامات قضایی نیست، لکن در جرایمی که مستقیماً در دادگاه مطرح می‌شود، پرونده شخصیت به دستور قاضی دادگاه توسط واحد مددکاری اجتماعی محل استقرار همان دادگاه تشکیل می‌گردد. در صورت عدم تشکیل واحد فوق، واحد مددکاری اجتماعی مستقر در دادسرا حسب دستور دادگاه نسبت به تشکیل پرونده شخصیت اقدام می‌کند.

۲ - مستفاد از ماده ۱۶ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم» محتویات مندرج در نمونه پرونده شخصیت متهم، نظیر وضعیت روانی، پزشکی، خانوادگی و اجتماعی فرد، محرمانه بوده و جز به دستور مقامات قضایی، قابل افشا نخواهد بود.

۳ - حسب ماده ۵ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم»، پرونده شخصیت متهم در مورد متهمانی تشکیل می‌شود که برابر ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری، اتهام به آنان تفهیم شده و دلایل کافی برای توجه اتهام به آنان وجود داشته باشد.

۴- موارد استناد قضات به پرونده شخصیت جهت اتخاذ تصمیم قضایی

حسب مواد ۱۴ و ۱۵ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم» در پرونده‌های موضوع قانون و دستورالعمل مربوط، قاضی صادرکننده رأی موظف است در متن رأی به دلایل و مندرجات پرونده شخصیت استناد و در صورت عدم پذیرش، دلایل آن را ذکر نماید و میزان و نوع مجازات را با عنایت به مقررات ذیل ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی در تطبیق با وضعیت متهم به‌طور مستدل و مستند توجیه کند و در موارد ذیل، قضات به پرونده شخصیت جهت اتخاذ تصمیم قضایی، استناد می‌کنند:

یکی از اصولی که باعث عادلانه‌تر شدن واکنش اتخاذی در برابر جرم ارتكابی می‌شود؛ اصل فردی کردن واکنش اجتماعی یا همان اصل تفرید کیفری است و در تعریف مجازات با وضع و حال یکایک بزهکاران.

۱- قرارهایی مانند ترک تعقیب، تعلیق تعقیب، بایگانی کردن پرونده و ارجاع به میانجی‌گری که تحقیقات با صدور آنها متوقف می‌شود.

۲- قرارهای تأمین کیفری و نظارت قضایی که مطابق ماده ۲۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری باید با سابقه متهم، وضعیت روحی و جسمی، سن، شغل، جنس، شخصیت و حیثیت او متناسب باشد.

۳- صدور حکم و تعیین نوع مجازات به‌خصوص تعیین مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی متناسب برای اطفال و نوجوانان، موضوع فصل دهم از بخش دوم قانون مجازات اسلامی.

۴- استفاده از مقررات تخفیف (تقلیل یا تبدیل) یا تشدید مجازات.

۵- اعمال و متناسب‌سازی مجازات‌های جایگزین حبس با وضعیت محکوم‌علیه.

۶- استفاده از نهادهای ارفاقی مانند تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای مجازات، صدور حکم آزادی مشروط، نظام نیمه آزادی و پیشنهاد عفو.

۷- اعمال ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی در جرایم موجب حد یا قصاص ارتكابی توسط افراد بالغ کمتر از هجده سال.

۸- سایر مواردی که به موجب قانون، اقتضای اتخاذ تصمیم مستلزم در نظر گرفتن وضعیت متهم است.

۵- نقش وکیل در خصوص پرونده شخصیت

علاوه بر متهم، وکیل وی نیز حق دسترسی به محتوای پرونده «شخصیت متهم» دارد. مطابق ماده ۱۷ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم»، اگر متهم یا وکیل وی به محتوای پرونده شخصیت اعتراضی داشته باشند؛ از تاریخ اطلاع دو روز فرصت دارند تا اعتراض خود را مستند به مدارک و شواهد به‌صورت کتبی به مقام قضایی اعلام نمایند. در صورت ارجاع مقام قضایی، واحد مددکاری موظف است ظرف پنج روز نسبت به بررسی موارد اعتراض و تنظیم گزارش نهایی بر اساس دستور اقدام کند.

۶- وظایف واحد مددکاری اجتماعی در خصوص تشکیل و تکمیل پرونده شخصیت

مطابق دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم»، واحد مددکاری اجتماعی مکلف است:

فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران: ۴۶۹۲۴۴۰.

۷- وظایف سازمان پزشکی قانونی و پزشک معتمد در خصوص تشکیل و تکمیل پرونده شخصیت

حسب مواد ۱۳ و ۱۹ دستورالعمل «تشکیل پرونده شخصیت متهم»، می‌توان وظایف سازمان پزشکی قانونی و پزشک معتمد را به شرح ذیل احصاء نمود:

الف) وظایف سازمان پزشکی قانونی کشور ۱- ضوابط و نحوه ارجاع متهمان به پزشک مورد تأیید خود را برای اظهارنظر و تکمیل پرونده شخصیت به واحدهای قضایی اعلام نماید.

۲- سازمان پزشکی قانونی موظف است متناسب با نیاز، تمهیدات لازم از قبیل ساختار و نیروی انسانی را برای ایفای وظایف مرتبط با تشکیل پرونده شخصیت فراهم نماید.

ب) وظایف پزشک معتمد پزشک معتمد در صورت ارجاع، موظف است:

۱- نسبت به تهیه گزارش پزشکی و روان‌پزشکی، بر اساس ضوابط دستورالعمل اقدام کند.

۲- پزشک معتمد در صورت ضرورت حسب مورد، مشاوره‌های تخصصی، روان‌پزشکی و آزمون‌های روان‌شناختی یا اقدامات پاراکلینیکی لازم را درخواست می‌نماید یا لزوم انجام آن را در گزارش خود قید می‌کند.

۳- پزشک معتمد هیچ‌گونه مسئولیت درمانی در مورد متهمان بیمار ندارد؛ ولی می‌تواند وجود بیماری مسری، صعب‌العلاج، موانع جسمی برای اجرای مجازات احتمالی حبس یا شلاق و توصیه‌های لازم درمانی و بهداشتی را اعلام نماید تا مورد توجه قضات، ضابطان یا مسئولان زندان‌ها و مؤسسات کیفری قرار گیرد.

پ) معرفی متهم به پزشک معتمد (مورد تأیید پزشکی قانونی) به‌منظور انجام معاینات، آزمایش‌های پزشکی، روان‌پزشکی، مصاحبه و در صورت لزوم انجام آزمون‌های روان‌شناختی و اخذ پاسخ، طبق ضوابط و مقررات تعیین شده از سوی سازمان پزشکی قانونی کشور؛

ت) تحقیق محلی پس از موافقت مقامات قضایی مسئول تحقیقات مقدماتی؛ در صورتی که انجام این امر برای شناسایی سوابق و وضعیت اجتماعی متهم ضروری باشد با رعایت مقررات مربوط؛

ث) تنظیم نهایی گزارش پرونده شخصیت و درج آن در سامانه. ۷- گزارش مددکار اجتماعی باید با رعایت امانت، بی‌طرفی، حفظ حریم خصوصی و به‌طور شفاف و روشن تهیه شود. در صورتی که به نظر مقام قضایی، اطلاعات پرونده ناقص باشد یا در فرآیند رسیدگی تکمیل آن ضروری باشد؛ واحد مددکاری اجتماعی مکلف است ظرف مهلت تعیین شده توسط مقام قضایی، مطابق دستور نسبت به تکمیل اطلاعات موردنیاز اقدام کند.

در صورتی که متهم در زندان یا دیگر مؤسسات کیفری نگهداری شود؛ امکان دسترسی واحد مددکاری اجتماعی به اطلاعات مربوط به شخصیت وی از طریق سامانه فراهم می‌شود؛ همچنین مصاحبه با متهم و معاینه وی برای تشکیل پرونده شخصیت در واحد مددکاری مربوط و پزشکی قانونی انجام می‌شود. در صورت ضرورت، مصاحبه و یا معاینه در محل دیگری از قبیل زندان و یا کانون اصلاح و تربیت نیز بلامانع است.

پرونده شخصیت توسط واحد مددکاری اجتماعی تهیه می‌شود. واحد فوق به‌وسیله قوه قضاییه در حوزه قضایی هر شهرستان تشکیل می‌شود (خالقی، ۱۳۹۳، شماره

۱- پس از وصول دستور مقام قضایی نسبت به تشکیل پرونده شخصیت در سامانه اقدام کند و حداکثر ظرف بیست روز و در پرونده‌های زندانی‌دار حداکثر ظرف ده روز مراتب را به بازپرس یا دیگر مقامات قضایی مربوط اعلام کند.

۲- در جرایمی که مستقیماً در دادگاه مطرح می‌شود؛ پرونده شخصیت به دستور قاضی دادگاه توسط واحد مددکاری اجتماعی محل استقرار همان دادگاه تشکیل می‌گردد. در صورت عدم تشکیل واحد فوق، واحد مددکاری اجتماعی مستقر در دادسرا حسب دستور دادگاه نسبت به تشکیل پرونده شخصیت اقدام می‌کند.

۳- پرونده شخصیت باید حسب مورد در دادسرا پیش از صدور قرار جلب به دادرسی و در دادگاه پیش از پایان تحقیقات مقدماتی تکمیل شود. عدم تکمیل پرونده شخصیت در مواعد مذکور، مانع ادامه اقدامات قضایی نیست.

۴- در صورتی که متهم در زندان یا دیگر مؤسسات کیفری نگهداری شود؛ امکان دسترسی واحد مددکاری اجتماعی به اطلاعات مربوط به شخصیت وی از طریق سامانه فراهم می‌شود.

۵- مصاحبه با متهم و معاینه وی برای تشکیل پرونده شخصیت در واحد مددکاری مربوط و پزشکی قانونی انجام می‌شود. در صورت ضرورت، مصاحبه و یا معاینه در محل دیگری از قبیل زندان و یا کانون اصلاح و تربیت نیز بلامانع است.

۶- وظایف واحد مددکاری اجتماعی در خصوص تشکیل و تکمیل پرونده شخصیت به ترتیب زیر است:

الف) مصاحبه با متهم و درج اطلاعات لازم در پرسشنامه‌ها؛

ب) انجام استعلام‌های ضروری در مورد وضعیت مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم؛

۸- نقش تشکیل پرونده شخصیت در اصل تفرید مجازات و مساعدت به متهم

یکی از اصولی که باعث عادلانه‌تر شدن واکنش اتحاذی در برابر جرم ارتكابی می‌شود؛ اصل فردی کردن واکنش اجتماعی یا همان اصل تفرید کیفری است (صانعی، ۱۳۷۱) و در تعریف این اصل آمده است: انطباق مجازات با وضع و حال یکایک بزهکاران (اردبیلی، ۱۳۸۱). تفرید مجازات‌ها از مهم‌ترین مسائلی است که مورد توجه فعالان عرصه حقوق کیفری قرار گرفته است؛ زیرا یکی از مهم‌ترین راه‌های برون‌رفت از وضعیت افزایش نرخ جرایم و تکرار جرایم؛ اولویت‌بخشی در به‌کارگیری الگوهای پیشگیرانه، اصلاحی و درمانی نسبت به الگوهای کیفری است. یکی از کلیدی‌ترین راهبردها در این خصوص به کارگیری سیاست‌های تفرید مجازات‌ها است که جوهره اصلی آن اعمال اصل فردی کردن مجازات‌ها در انواع سه‌گانه تقنینی، قضایی و اجرایی است. این الگوهای پیشگیرانه، اصلاحی و درمانی بر تفاوت‌های فردی و اجتماعی بزهکاران مبتنی می‌باشد؛ چراکه تفاوت‌های فردی و اجتماعی بزهکاران، ضرورت اعمال اصل تفرید مجازات‌ها را برای نیل به بازدارندگی و جلوگیری از تکرار جرم، اصلاح و درمان مجرم و از همه مهم‌تر اجرای عدالت مشخص می‌کند (منصوری شیخ‌جان، ۱۴۰۳: ۱۶۳). فردی کردن مجازات که امروزه مورد توجه اکثر قانون‌گذاران سیستم‌های قضایی است با شخصی‌سازی مجازات متفاوت است. شخصی‌سازی مجازات یعنی این‌که مجازات را خود بزهکار متحمل شود؛ اما فردی‌سازی مجازات یعنی این‌که مجازات بر اساس شخصیت بزهکار تعیین و بر وی تحمیل شود.

برای فردی‌سازی مجازات، دادرسی باید اطلاعاتی از وضعیت متهم داشته باشد که این اطلاعات در قالب پرونده شخصیت به دستور بازپرس و در واحد مددکاری اجتماعی و توسط مددکاران اجتماعی تهیه و تنظیم می‌شود. هنگامی که خصوصیات فردی مجرم اعم از خصوصیات خانوادگی، مسائل روحی و روانی، موارد پزشکی و روان‌پزشکی، سوابق کیفری و بسیاری موارد دیگر بررسی شود؛ مجازات بهتر و عادلانه‌تری هم برای مجرم به دنبال خواهد داشت و به کاهش جرم در جامعه نیز کمک خواهد کرد. چه‌بسا پرونده‌هایی که متهم را راهی زندان کرده است؛ درحالی‌که با در نظر گرفتن خصوصیات و موقعیت خاص آن مجرم، می‌توانست کار را به حبس و زندان نکشاند.

لازم به ذکر است؛ در خصوص قاعده فقهی «التعزیز بما یراه الحاکم» در فقه امامی و در کتاب القضاء علماء و فقهاء، بحث‌های زیادی مطرح شده است که به‌طور مختصر و موجز می‌توان گفت: موجبات تعزیر، متعددند و شارع، مجازات آنها را به‌طور غیردقیق، در چهارچوبی معین و کلی و با حفظ شرایط خاصی تعیین کرده و اختیار تعیین دقیق مجازات را به حاکم تفویض نموده است. توجه به فلسفه تعزیرات و شخصیت مجرم، توجه به عرف و مقتضیات زمان و مکان، ملاحظه کردن شأن و مرتبه اجتماعی افراد، رعایت جهات تخفیف در تعیین نوع و میزان مجازات تعزیری و موارد دیگر (تحت عنوان تشکیل پرونده شخصیت) می‌تواند عدالت کیفری در مرحله اثبات را تا حد امکان اجرایی نماید، لذا تعزیر دارای دو نوع کاربری است؛ یکی تحت عنوان «مجازات» و دیگری در مرحله «تحقیقات مقدماتی» اجرا می‌شود که هر

دو مورد آن توسط حاکم شرع و طبق آنچه مصلحت می‌بیند صورت می‌پذیرد (اصغری، اسدزاده‌بنایی، ملک پور شلمزاری، ۱۳۹۵، شماره ۸۶).

نظر به اینکه نوع عقوبت‌های حدی در شریعت مشخص شده است که در محدوده‌های معینی (تعییناً یا تخییراً) محصور است؛ ازاین‌رو، حاکم شرع نمی‌تواند از آن محدوده پا را فراتر نهد و یا کوتاهی نماید؛ اما مجازات‌های تعزیری هیچ‌گونه تعینی نداشته، به نظر و صلاحدید حاکم شرع واگذار شده است؛ اوست که باید تشخیص بدهد چگونه مجازاتی بازدارنده و متناسب با بزه ارتكابی است. کمیت مجازات تعزیری نیز به صلاحدید و تشخیص حاکم بستگی دارد که بایستی متناسب با جرم ارتكابی باشد. همچنین در کم و کیف هر مجازاتی، حال بزهکار از نظر توانایی وی نیز باید مراعات شود (شاکری، ۱۳۹۲).

با التفات به مطالب مذکور، قاعده فقهی «التعزیز بما یراه الحاکم» نیز می‌تواند به‌عنوان مؤید تشکیل پرونده شخصیت برای متهم باشد تا قاضی در هنگام دادرسی، محاکمه و تعیین مجازات متهم در خصوص ارتكاب جرایم تعزیری، انگیزه، وضعیت ذهنی و روانی مرتکب را در حین ارتكاب جرم، اوضاع و احوال و شخصیت مجرم، شیوه ارتكاب جرم و نتایج حاصل از آن را ملاحظه و متعاقباً تعیین مجازات نماید.

در راستای اصل تفرید مجازات، می‌توان به ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی^(۳) به‌ویژه به بند «ت» این ماده اشاره نمود که به سوابق، وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی مرتکبین جرایم و تأثیر اعمال تعزیرات و مجازات بر متهمین تأکید شده است. این نکته مبین توجه قانون‌گذار به اصل مهم فردی‌سازی کیفر بوده است.

برآمد

همان‌گونه که در مطالب پیشین مطرح شد، اصولی بر حقوق کیفری حاکم است؛ یکی از آنها فردی سازی کیفر است و دیگری اصل تناسب جرم و مجازات. اصل تناسب جرم و مجازات، مهم‌تر از سایر اصول حقوق کیفری به نظر می‌رسد و در قانون مجازات نیز به رسمیت شناخته شده است؛ این اصل، هنگامی به درستی قابلیت اجرا می‌یابد که مبتنی بر «پرونده شخصیت متهم» مورد رسیدگی و اتخاذ تصمیم قرار گیرد.

تشکیل پرونده شخصیت هنگامی که بر اساس خصوصیات فردی مجرم اعم از مسائل روحی و روانی، موارد پزشکی و روان پزشکی، سوابق کیفری، خصوصیات خانوادگی و بسیاری موارد دیگر باشد؛ موجب خواهد شد که در اصدار رأی، مجازات متناسب‌تر و عادلانه‌تری برای مجرم لحاظ گردد. این مقرر جدید قوه مقننه و متعاقباً بخشنامه صادره قوه قضاییه، به کاهش جرم در جامعه نیز کمک خواهد کرد؛ همچنین بدیهی است تشکیل پرونده شخصیت بر پیشگیری از تکرار جرم و اصلاح و درمان مجرمان تأثیر زیادی داشته و خواهد داشت.

قانون‌گذار با عنایت به «پرونده شخصیت» که از آموزه‌های جرم‌شناسی نوین است؛ تلاش نموده است که دستاوردهای جرم‌شناسی نوین از جمله اصل تفرید مجازات را در قوانین کیفری (آیین دادرسی کیفری و مجازات اسلامی) و دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت بگنجانند. در حقوق کیفری ایران، در برخی قوانین از جمله در مواد ۲۰۳، ۲۷۹ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری به صراحت، همچنین در مواد ۱۸، ۳۷، ۳۸، ۴۳، ۶۰، ۶۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و مواد ۲۷ و ۶۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰/۲/۲۰ ریاست محترم وقت قوه قضاییه در مرحله اجرای مجازات حبس، به تکمیل پرونده وضعیت، اشاره شده است.

نحوه تشکیل پرونده شخصیت متهم و نحوه شمول آن در پاره‌ای از جرایم در آیین دادرسی کیفری به صورت دقیقی تعیین شده است. وفق ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ که در خصوص تشکیل پرونده شخصیت برای متهمان بزرگسال می‌باشد؛ فقط در برخی از جرایم تشکیل پرونده شخصیت الزامی دانسته شده است (متهمان به ارتکاب جرایم دارای مجازات قانونی سلب حیات، قطع عضو و حبس ابد، جرایم تعزیری درجه چهار و بالاتر، جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان ثلث دیه کامل مجنی‌علیه یا بیش از آن) اما حسب ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری که مختص اطفال و نوجوانان بزهکار می‌باشد؛ علاوه بر جرایم مذکور، در جرایم تعزیری درجه ۵ و ۶ نیز تشکیل پرونده شخصیت، توسط دادسرا یا دادگاه، الزامی است.

با توجه به اهمیت این مسائل در جریان پرونده‌های کیفری، بسیار مهم است که همه مسئولینی که با این قوانین و مقررات سروکار دارند، این موارد را به‌طور کامل توجه نمایند و در خصوص تشکیل پرونده شخصیت متهم، با دقت عمل کنند، چراکه معرفی و شناخت بهتر متهم برای تشخیص صحیح و درست جرم ارتكابی و علت وقوع بزه و اجرای عدالت، اهمیت بسیاری دارد.

پرونده شخصیت حاوی نتایج مطالعات و آزمایش‌های پزشکی، روان‌شناسی، روان‌پزشکی و پژوهش‌های اجتماعی درباره متهم و محکوم است. دست‌اندرکاران عدالت کیفری با مطالعه این نتایج و به‌طور کلی اقدامات انجام‌یافته، سعی در تطبیق مجازات‌ها، اقدامات تأمینی و تربیتی و به‌طور کلی تصمیم‌های قضایی با شخصیت متهم یا بزهکار دارند. پرونده شخصیت اگر همانند مراجع قضایی، در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت کشور نیز به صورت علمی - کاربردی تشکیل گردد؛ شاهد تأثیر بسزای آن در امر پیشگیری از تکرار جرم و باز اجتماعی نمودن بزهکاران خواهیم بود.

قانون‌گذار با عنایت به موضوع «تشکیل پرونده شخصیت» که از آموزه‌های جرم‌شناسی نوین است؛ در وضع قوانین تا حدودی توجه داشته است و نتایج حاصل از این تحقیق، حاکی از آن است که تشکیل پرونده شخصیت و شناسایی شخصیت افراد بزهکار، تأثیر بسزایی در فردی کردن کیفر، شناخت علل جرم‌زا و جامعه‌پذیری مجرم پس از تحمل مجازات دارد، لذا تشکیل پرونده شخصیت در کنار پرونده کیفری امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر در سیاست جنایی ایران می‌باشد؛ اما شایسته است که تشکیل پرونده شخصیت، برای تمام جرایم تعمیم داده شود و تکلیف گردد؛ زیرا این امر کمک بسیاری به پیشگیری از تکرار جرم و باز اجتماعی نمودن بزهکاران می‌نماید.

مستفاد از ماده ۱۶ دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم، محتویات مندرج در نمونه پرونده شخصیت متهم، نظیر وضعیت روانی، پزشکی، خانوادگی و اجتماعی فرد، محرمانه بوده و جز به دستور مقامات قضایی، قابل افشا نخواهد بود.

لازم به ذکر است:

- ۱- پرونده شخصیت در مرحله تحقیقات مقدماتی، حسب مورد به دستور بازپرس یا دیگر مقامات قضایی که تحقیقات مقدماتی را انجام می‌دهند، تشکیل می‌شود.
- ۲- پرونده شخصیت در مورد متهمانی تشکیل می‌شود که برابر ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری، اتهام به آنان تفهیم شده و دلایل کافی برای توجه اتهام به آنان وجود داشته باشد.
- ۳- پرونده شخصیت متناسب با نوع اتهام، برای متهمان به ارتکاب جرایم دارای مجازات قانونی سلب حیات، قطع عضو و حبس ابد و یا مجازات تعزیری درجه ۱ و ۲ به صورت تفصیلی (به تفکیک بزرگسالان، اطفال و نوجوانان) و برای سایر متهمان به ارتکاب سایر اتهامات مشمول، به صورت اجمالی به شرح پرسشنامه‌های مخصوص تشکیل می‌شود.
- ۴- متهم و وکیل وی به محتویات پرونده شخصیت خود، حق دسترسی دارند.
- ۵- پرونده شخصیت، به پرونده اتهامی (قضایی) پیوست می‌شود و باید در کلیه موارد، همراه آن به مراجع صالح ارسال شود تا مورد مطالعه و استناد قرار گیرد.
- ۶- محتویات پرونده شخصیت محرمانه است و افشاء محتویات آن جز توسط متهم موضوع پرونده ممنوع است.

فهرست منابع

پی‌نوشت‌ها

- ۱- ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری: «در جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات، قطع عضو، حبس ابد و یا تعزیر درجه چهار و بالاتر است و همچنین در جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی که میزان دیه آنها ثلث دیه کامل مجنی‌علیه یا بیش از آن است؛ بازپرس مکلف است در حین انجام تحقیقات، دستور تشکیل پرونده شخصیت متهم را به واحد مددکاری اجتماعی صادر نماید. این پرونده که به صورت مجزا از پرونده عمل مجرمانه تشکیل می‌گردد، حاوی مطالب زیر است.
- الف- گزارش مددکار اجتماعی در خصوص وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم؛ ب- گزارش پزشکی و روان‌پزشکی».
- ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری (اصلاحی ۱۳۹۴/۰۳/۲۴): «علاوه بر موارد مذکور در ماده ۳۰۲ این قانون، در جرایم تعزیری درجه پنج و شش نیز، تشکیل پرونده شخصیت در مورد اطفال و نوجوانان توسط دادسرا یا دادگاه اطفال و نوجوانان الزامی است».
- ۲- ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی: تعزیر مجازاتی است که مشمول عنوان حد، قصاص یا دیه نیست و به موجب قانون در موارد ارتکاب محرمات شرعی یا نقض مقررات حکومتی تعیین و اعمال می‌گردد. نوع، مقدار، کیفیت اجرا و مقررات مربوط به تخفیف، تعلیق، سقوط و سایر احکام تعزیر به موجب قانون تعیین می‌شود. دادگاه در صدور حکم تعزیری، با رعایت مقررات قانونی، موارد زیر را مورد توجه قرار می‌دهد:
- الف- انگیزه مرتکب و وضعیت ذهنی و روانی وی حین ارتکاب جرم؛
- ب- شیوه ارتکاب جرم، گستره نقض وظیفه و نتایج زیان‌بار آن؛
- پ- اقدامات مرتکب پس از ارتکاب جرم؛
- ت- سوابق و وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی مرتکب و تأثیر تعزیر بر وی.
- تبصره (الحاقی ۲۳/۲/۱۳۹۹)- چنانچه دادگاه در حکم صادره مجازات حبس را بیش از حداقل مجازات مقرر در قانون تعیین کند، باید مبتنی بر بندهای مقرر در این ماده و یا سایر جهات قانونی، علت صدور حکم به بیش از حداقل مجازات مقرر قانونی را ذکر کند. عدم رعایت مفاد این تبصره موجب مجازات انتظامی درجه چهار می‌باشد».
- ۱- ابراهیمی، ابراهیم، پرونده شخصیت در فرآیند کیفری ایران (مطالعه کاربردی)، فکرسازان، ۱۳۸۹
- ۲- اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد ۲، تهران، نشر میزان، چاپ ۲، ۱۳۸۱
- ۳- اصغری، عبدالرضا، اسدزاده بنایی، حسین، ملک پور شلمزاری، یاسر، بررسی تطبیقی قاعده «تعزیر بمایراه الحاکم» و کاربرد آن در فعالیت‌های اطلاعاتی، فصلنامه علمی، تخصصی قضاوت، دوره ۱۶، شماره ۸۶، شهریور ۱۳۹۵
- ۴- خالقی، علی، نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، چاپ ۱، ۱۳۹۳
- ۵- دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم، بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۸۲۹۰۲/۱۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۶ رئیس قوه قضاییه
- ۶- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، ذیل واژه شخصیت، دانشگاه تهران، جلد ۵، ۱۳۷۳
- ۷- سیاسی، علی‌اکبر، علم النفس یا روانشناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۹
- ۸- سیاسی، علی‌اکبر، نظریه‌های مربوط به شخصیت، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴
- ۹- شاکری، طوبی، مقاله پژوهشی فقه حکومتی فرامذهبی با تحلیل قاعده «التعزیر بما یراه الحاکم»، نشریه فقه مقارن، دانشگاه مذاهب اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، شماره پیاپی ۱، خرداد ۱۳۹۲
- ۱۰- صانعی، پرویز، جامعه‌شناسی ارزش‌ها، گنج دانش، تهران، ۱۳۷۲
- ۱۱- صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، گنج دانش، تهران، جلد ۱، ۱۳۷۶
- ۱۲- صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، گنج دانش، تهران، جلد ۲، ۱۳۷۶
- ۱۳- الطافی، رمضان، جرم‌شناسی (جبر روانی)، رودکی، تهران، ۱۳۸۳
- ۱۴- قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲
- ۱۵- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات ۱۳۹۴
- ۱۶- مصدق، محمد، نوآوری‌های قانون جدید آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۴، چاپ ۲، جنگل، ۱۳۹۵
- ۱۷- منصوری شیخ جان، بهزاد، جایگاه اصل تفرید مجازات‌ها در حقوق موضوعه ایران، ماهنامه حقوقی، فرهنگی و اجتماعی دادرسی، شماره ۱۶۳، ۱۴۰۳